

IVANICS MÁRIA

Krími tatár követjárások a bécsi udvarban 1598-1682

(Vázlat a krími tatár diplomácia 16-17. századi történetéről)

„Nincs dicsőségsőbb jele a szuverenitásnak, mint a jog arra, hogy követeket küldjünk és követeket fogadjunk” – írta Abraham de Wicquefort, a kor legismertebb diplomáciai kézikönyvének szerzője 1682-ben.¹ Az 1440-es évek elején az Arany Horda utódállamaként szuverenitást szerző Krími Kánság három évszázadon keresztül folytatta a követküldés gyakorlatát, noha 1475-ben előbb névleges, majd a 17. század második felétől tényleges függésbe került az Oszmán Birodalomtól. A krími tatár diplomácia a 15-17. században számos európai udvarral és ázsiai hatalommal tartott fenn érintkezést. Oroszország, Lengyelország, az ukrainai kozsátság, Svédország, Dánia, Brandenburg, a Német-Római Birodalom, Erdély, Grúzia, Perzsia voltak a tatár követjárások levéltári forrásokkal dokumentálható főbb állomásai.² A tatár diplomácia hagyományos működési területe a szuverenitás kivívása után a kelet-európai térség volt. A 15. század első felében a kánság önállósulásában jelentős szerepet játszó litván nagyfejdelmi udvarral, majd a Lengyel Királysággal tartottak fenn rendszeres diplomáciai kapcsolatot. A század második felében pedig III. Iván moszkvai nagyfejdellemmel léptek szövetségre a közös ellenség, az Arany Horda hegemon szerepét felújítani kívánó Nagy Horda ellen.³ A 15. század végétől a Lengyelországhoz és Oroszországhoz fűződő korábbi jószomszédi-szövetségi kapcsolatok gyökeres változáson mentek keresztül. A krími kánok kelet-európai szomszédokkal szemben a felemelkedő Oszmán Birodalomra támaszkodtak. 1484-ben a kiújuló lengyel-török háborúban Moldván át a Fekete-tenger felé terjeszkedni kívánó lengyel-litván állammal szemben a szultánt támogatták. A Moszkvai Nagyfejdelemmel szövetségben 1502-ben véglegesen megtörték a Nagy Horda hatalmát, de a sztyepei aranyhordai örökség, a kazányi és asztrahányi kánság feletti befolyás kérdése évszázados orosz-krími tatár ellentét alapját vetette meg. Ennek fényében a 16. századi krími tatár követjárások feladatát a kelet-európai térségben a következőkben összegezhettük:

1. elismertetni a krími kánt az Arany Horda örökösének;
2. tárgyalni a kánság fizetendő adó összegéről és összetételéről;

¹ „Es gibt kein rühmlicheres Zeichen der Souveränität als das Recht Botschafter zu entsenden und zu empfangen.” Idézi Müller, K.: Das kaiserliche Gesandtschaftswesen im Jahrhundert nach dem Westfälischen Frieden (1648-1740). Bonn 1976, 117.

² Matuz, J.: Les Relations étrangères du Khanat de Crimée (XVe-XVIIIe siècles). In: Revue d'Histoire Diplomatique 3-4. 1988. 233-249. (a továbbiakban: Matuz 1988.) A cikk a krími tatár-Habsburg kapcsolatokat az említés szintjén tárgyalja. Repertorium der diplomatischen Vertreter aller Länder seit dem westfälischen Frieden (1648). Hrsg. Ludwig Bittner und Lothar Groß. I. Band (1648-1715). Berlin, 1936. Itt 18 követséget sorolnak fel megadva az első és utolsó audiencia időpontját is. A krími kánok hatalmi aspirációi miatt követeknek gyakran meg kellett fordulniuk Kazányban és Asztrahányban, valamint a Nogáj Hordában, míg a közép-ázsiai kánságokkal az innen érkező mekkai zarándokok útjának biztosítása végett kellett diplomáciai érintkezést tartaniuk. Erre vonatkozóan azonban eddig nem kerültek elő diplomáciai iratok.

³ A 15. századi orosz-krími tatár levelezés egy része orosz nyelven ki van adva. Sbornik Imperatorskogo Russkogo Istoričeskogo Obščestva. tom 41, tom 95.

3. meghatározni a tatár rabságba esett foglyok kiváltásának feltételeit;
4. megállapodni a tatárok által adandó katonai segédcsapatok nagyságáról.⁴

A krími tatár diplomácia sikerét mutatja, hogy Kazány és Asztrahány orosz kézre kerülése után a hódítás és a cári cím használatának elismerése fejében jelentősen megemelték az orosz adót.⁵ A térség másik meghatározó hatalma, Lengyelország igyekezett mind az Oszmán Birodalommal, mind pedig a kánsággal szemben jóindulatú semlegességet tanúsítani, s rendszeres adófizetéssel vásárolta meg a békét.⁶ Az oroszokkal és a lengyelekkel való szembenállás készítette arra a tatár diplomáciát, hogy 1592-től rendszeres diplomáciai kapcsolatot építsen ki a regionális hatalommá fejlődő Svédországgal.⁷

A krími tatár–Habsburg diplomáciai kapcsolatok történeti háttere

A diplomáciai érintkezés első szakasza 1597-1606

A krími tatár diplomácia nyitása Közép- és Nyugat-Európa felé egészen más indítékokból táplálkozott, mint a kelet-európai aktivitás. Amíg az orosz, lengyel, svéd kapcsolatokban a Krími Kánság és az Oszmán Birodalom közös érdekei domináltak, addig a Giray-dinasztia és a Habsburg-ház között majd egy évszázadon keresztül ápoltt diplomáciai érintkezésnek voltak burkolt oszmánellenes vonásai is. Kétségtelen, hogy Bécsből nézve a tatárok mindvégig ellenségnek számítottak, hiszen 1521 óta a török hadsereg segédcsapataiként folyamatosan részt vettek a Magyarország meghódításáért vívott harcokban. A tizenöt éves háború cseményecinek hatására azonban az évtizedeken át tartó katonai szembenállást szívélyes diplomáciai érintkezés, csetenként szövetség váltotta fel.

A 16. század végén az Oszmán Birodalom előbb a perzsa, majd a magyarországi hadszíntéren elhúzódozó háborúba keveredett. A hadi helyzet kedvezőtlen alakulása miatt a harcokban résztvevő tatár segédcsapatokat a nyári-őszi hadműveleti idő letelte után sem engedték haza, hanem az ellenség földjén tellették azért, hogy a török főerő tavaszi felvonulásaig a meghódított területeket általuk biztosítsák. Ha a tatár sereg a kán vezetésével vonult a távol eső perzsa vagy magyarországi hadszíntérre, a Krím védtelenül állt a nogáj és kozák betörésekkel szemben. Ekkor vált gyakorlattá, hogy a krími kánok igyekeztek a hatalmi hierarchiában második helyet betöltő kalgára bízni a török hadjáratok támogatására küldendő segédcsapatok vezetését. A kalgával azonban csak kisebb és alacsonyabb harci értékű segítség érkezett, hiszen a tűzfegyverrel bányi tudó alakulatok a kán mellett maradtak. Válaszként a Porta a krími hadipotenciál maximális igénybevételét csak úgy látta biztosítottnak, ha megszünteti a krími tatár nemzetségek szabad kánválasztó jogát, s ezután a megerősítést csak a szultáni akaratnak elkötelezett kán kaphatja meg. Első alkalommal a mezőkeresztesi csatán, közvetlenül a háromnapos ütközet után hozott a szultán döntést arról, hogy a hadjáratról távol maradó II. Gázi Girájt leváltja, és helyére a csatában magát kitüntető fivérét,

⁴ A tatár nyelvű diplomáciai levelezést – fordítás nélkül – H. Feyzhanov másolatai nyomán publikálta Veljaminov-Zernov, V.: *Materialy dlja istorii Krymskogo Hanstva*. Sanktpetersburg, 1864. Az orosz-krími tatár diplomáciai kapcsolatokra további rendkívül gazdag – sajnos kiadatlan – forrásanyagot (jelentéseket, követutasításokat, követbeszámolókat) kínáltnak a Posol'skije Knigi-nek nevezett levéltári egység. Mutatóját kiadta: Rogožin, N. M.: *Obzor posol'skih knig iz fondov-kollekcij hranjaščichja v CGADA (konec XV – načalo XVIIIv.)* Moskva, 1990.

⁵ Entstehung und Quellenwert der krimtatarischen tiyiš defters. AOH 47. 1994. 1-2. szám, 105-112.

⁶ A Krímben járt lengyel követek beszámolóí közül legjobban használható Bronicwski és Taranowski jelentése. *Opisanije Kryma Martina Bronevskogo v 1579 g.* In: *Zapiski Odesskogo Obščestva Istorii i Drevnostej*. 6. 1867. 333-361. Tardy L. – Vásáry I.: *Andrzej Taranowski's Bericht über seine Gesandtschaftreise in der Tatarci (1569)*. AOH 28/2. 1974. 213-252.

⁷ Zetterstéen, K. V.: *Türkische, tatarische und persische Urkunden im Schwedischen Reichsarchiv*. Uppsala, 1945.

Feth Giráj kalgát teszi meg kánnak. A Krímen fellángoló ellenállás miatt azonban hamarosan kénytelen volt Gázi Girájt tisztségébe visszahelyezni. A dinasztikus érdek, trónjának védelme, valamint a háború mielőbbi befejezésének vágya Gázi Girájt arra sarkallta, hogy ne csak a Portán lévő híveit mozgósítsa, hanem „az ellenségem ellensége – a barátom” elv alapján a másik táborban is szerezzen támogatókat. 1597 végén követet küldött a Habsburgok vezette törökellenes szövetséghez tartozó Báthory Zsigmond erdélyi fejedelemehez. A Krímbe küldött erdélyi követtel, Bernárdffyval folytatott tárgyalásokon a kán kölcsönös támogatást ajánlott a Porta túlkapásaival szemben, s késznek mutatkozott békét közvetíteni a szultán és a császár között. A Bernárdffyval visszatérő tatár követtség Erdélyben gyökeresen megváltozott helyzetet talált. Báthory Zsigmond lemondott, és országát feleségére, Mária Krisztiernára, a császár unokahúgára, valamint a melléje rendelt császári biztosokra bízva, elhagyta az országot. A császári biztosok a lehetőséget felismerve a törökellenes szövetséghez tartozó Mihály havasalföldi vajda közvetítésével tárgyalásokba kezdtek a tatárokkal, amelyek folyamán rábírták a kánt, hogy a következő hadjárat alkalmával késedelemmel csatlakozzék a török sereghöz, s az elmaradó zsákmány fejében pedig pénzt ajánlottak fel neki.⁸

A császári udvar és a kán közvetlen kapcsolatfelvételére 1599-ben került sor. A hadakozásban kimerült Porta a sereggel Magyarországon telelő Gázi Girájt ruházta fel teljhatalommal a császárral folyó béketárgyalások vezetésére.⁹ A kán így közvetlenül, s ráadásul a Porta megbízásából léphetett érintkezésbe a császári tárgyaló biztosokkal, s küldhette követeit Bécsbe, illetve Prágába. A gyakori kölcsönös követjárások jóllehet nem vezettek békéhez, nem lebecsülendő eredményt hoztak a Krím számára: kialakultak és megszilárdultak a tatárok és a császári udvar közötti diplomáciai érintkezés szabályai. A diplomáciai kapcsolatoknak ez az első szakasza a szitvatoroki békével zárult. Mindkét fél számára kölcsönös előnyöket hozott, s a diplomáciai érintkezés mindvégig kétirányú volt.

A diplomáciai érintkezések második szakasza 1633-1662

A 17. század első felében a Krímen folyó belviszályok miatt hosszú időn keresztül nem küldtek tatár követet a császárvárosba. Először 1633-ban, amikor Dzsánibek Girájnak harmadszorra sikerült trónját megerősíteni, indult újra küldöttség Bécsbe. Ezt követően rendszeressé vált a tatár követcségek jelenléte a császári udvarban. A diplomáciai kapcsolatok újrafelvétele az oszmán politika irányváltásával állt összefüggésben, amelynek középpontjában a 17. század 20-as éveitől kezdve egyre inkább a Lengyelországhoz és a kozákokhoz fűződő viszony állt. A Habsburg-uralkodók és a tatár kánok számára a kapcsolattartás az ebben a térségben zajló események figyelemmel kísérése miatt vált fontossá.

A Bécs és Bahesiszeráj közötti diplomáciai kapcsolatok különösen a 17. század közepén, IV. Mehmed Giráj kán uralkodása idején váltak intenzívvé. A követjárások megélnkülése szoros összefüggésben állt az északi háborúval, amelyben Lengyelországot a svéd-erdélyi szövetséggel szemben a tatárok és a császár kölcsönösen támogatta.¹⁰ A császári udvart aggasztotta, hogy a lengyel korona Báthory István után újra erdélyi fejedelem fejére kerülhet, ezért Bécsben arra törekedtek, hogy a kánt az ott tartózkodó tatár követ útján értékes ajánlékokkal Erdély ellen hangolják.¹¹ A császári csapatokat ugyanis a svéd hadsereg egy esetle-

⁸ Részletesen lásd a tatár kán levelének fordításával együtt: Gázi Giráj kán és Báthory Zsigmond szövetségének terve 1598-ból: *Keletkutatás*, 1989. Ősz. 27-59.

⁹ A szitvatoroki békéhez vezető út. Az 1599. évi béketárgyalások. *Történelmi Szemle*, 35. 1993. 3-4. szám, 297-311.

¹⁰ A császári diplomácia erőfeszítéseire, melynek nyomán Dánia és Brandenburg is felsorakozott Lengyelország mellett lásd: Opitz, E.: *Österreich und Brandenburg im Schwedisch-Polnischen Krieg 1655-1660. Militärgeschichtliche Studien*, 10. Boppard am Rhein, 1969.

¹¹ HHStA Ungarische Akten Allgemeincine Akten Fasc. 176. Fo.18r-20v. HHStA Hofarchiv. Ältere Zeremonialakten, Karton 5, Konvolut 14, Fo. 292r-295r (ajándéklista).

ges sziléziai támadása miatt keleten nem lehetett bevetni, így a Lengyelországba bevonuló erdélyi hadsereg semlegesítése a krími tatár kánra hárult.

IV. Mehmed Giráj nemcsak a lengyel és a császári diplomácia ösztönzésére, valamint a Porta felszólítására, hanem sokkal inkább hatalmi érdekei érvényesítése végett fordult szembe az erdélyi fejedelmekkel. A krími kánok a 17. század első felében a Porta gyengességét kihasználva kísérletet tettek arra, hogy kiterjesszék befolyásukat Erdélyre, s a két román vajdaságra. Ennek jegyében rendszeres évi adóvá akarták változtatni azokat az összegeket, amelyeket korábban alkalmanként az erdélyi fejedelmeknek nyújtott katonai segítség vagy portai közbenjárás fejében kaptak. II. Rákóczi György ezeket a próbálkozásokat következetesen visszautasította. Sőt általa is útjában állt a kán ambícióinak, hogy érdekszférájába vonta a két román vajdaságot, amelyeket a tatároknak katonai fenyegetéssel sikerült gyakran adófizetésre kényszeríteni.¹² Röviden így összegezhetők azok az előzmények, amelyek miatt 1657 nyarán IV. Mehmed Giráj egész seregét mozgósította a lengyelországi erdélyi hadsereg megsemmisítésére.

A krími tatár-Habsburg diplomáciai kapcsolatok 1660-as évek elejével záródó második szakaszát a kelet-európai hatalmi viszonyok befolyásolásában való közös érdekelttségük jellemezte. A korábbi időszaktól eltérően azonban 1633-tól kezdve ez a diplomáciai érintkezés egyirányú volt. Bárhogyan is szorgalmazták válaszkövetség küldését a Bécsben megjelenő tatár követeket, az Udvari Haditanács, mivel a krími kánt nem tartotta egyenrangú, szuverén uralkodónak, elzárkózott a kérés teljesítése elől.

A diplomáciai érintkezések harmadik szakasza 1666-1683

Az 1663-64-es török hadjárat miatt, amelyhez a tatárok is csatlakoztak, négy évig szünetelt a diplomáciai kapcsolat Bécs és Bahcsiszeráj között. Az 1666-tól számított és Bécs második ostromáig tartó harmadik szakaszban viszont minden eddiginél sűrűbb követjárás figyelhető meg. Szinte minden évben megfordult egy tatár követség a császári udvarban, néha kettő is. A kiterjedt diplomáciai aktivitás mögött azonban kevésbé ismerhető fel valamiféle közös politikai szándék. A Hofkammerarchív anyagából előkerült iratok és úti levelek (Paßbrief) azt mutatják, hogy a követjárások igazi célja a kereskedelem volt. Mivel a követség mindennemű vám és illeték nélkül vihette ki az országból az árukat, a követek éltek is ezzel a lehetőséggel. A kivitt áruféleségeket és azok mennyiségét engedélyeztetni kellett. A gondosan megőrzött jegyzékek alapján megállapítható, hogy legnagyobb mennyiségben köznapi szükségletet kielégítő finomacélárúkat vásároltak, főleg kést, ollót, tűt, gyűszűt, melyeket hordókból szállítottak. Ritkán találni kaszák kivitelére adott engedélyt is. Az ilyen igényt többnyire azzal utasították vissza, hogy a kaszákból könnyen lehet fegyvert kovácsolni. Külön uralkodói kegynek számított, ha a követ egy pár pisztolyt vásárolhatott. Az áruk másik csoportját a luxuscikkek képezték, finom holland szövetek, velencei tükrök, arany fonalak, süjtások és paszományok.¹³

Az Udvari Haditanács és az Udvari Kamara, amelyre a tatár követségek tartása hárult, korlátozni akarta a csak kereskedelmi tevékenységet folytató követségek gyakoriságát. Elsősorban protokolláris eszközökkel kívánták elérni, hogy a látogatások csökkjenek. Ezt a szándékot mutatja a kánhoz küldött levelek intulációjának megváltoztatása. 1669-től a válaszlevelekben a kánt már nem *Serenissimo Vostran*nak, hanem csak *Serenissimo Tuának* titulálták, s az *amico honorato* helyett az *amico dilecto* megszólítást használták.¹⁴ A kán protokolláris

¹² Mihordea, V.: Raporturile Moldovei și Țării românești cu tatarii în secolele XVI-XVII. Revista de Istoria, 6. 1979. 1069-1095.

¹³ Az engedélyeket a Hofkammerarchívban őrzik: HKA Reichsaktcn, Fasc. 188, Fo. 242rv. 1667; Fasc. 169, Fo. 638r. 1673; Fasc. 169, Fo. 644r. 1674; Fasc. 169, Fo. 648rv. 1675; Fasc. 169, Fo. 664rv. 1681.

¹⁴ HHStA, Staatskanzlei Türkci, Kart. 141, Konv. 3, Fo. 160rv. und Fo. 181r.

l fokozása azonban nem érte el célját, mert Bécs 1683-as ostromáig mit sem változott a tatár követségek gyakorisága. Az azt követő felszabadító háborúk után azonban nincs dokumentálható nyoma a diplomáciai érintkezésnek.

A követjárásokkal kapcsolatos diplomáciai forrásanyag

A Habsburgok és a krími kánok közti levelezésre a neves osztrák oszmanista, Joseph von Hammer hívta fel a figyelmet még a múlt században. Az Oszmán Birodalom története című munkájában többször is utalt a bécsi udvari levéltárban őrzött krími tatár oklevelekre. Akkoriban ezeket az iratokat – Hammer szerint – a Staatskanzleiregistratur 46-os fasciculusában őrizték.¹⁵ Az idők folyamán ezt a levéltári egységet többféle osztották: a török nyelvű okiratok a Türkische Urkunden sorozatba, a magyar ügyekkel kapcsolatos iratok a Hungaricába, a lengyel vonatkozású dokumentumok a Polonica nevű fondba kerültek. Így ma már csak több, terjedelmes levéltári egység átvizsgálásával lehet a bahcsiszceráji és a bécsi udvar között fennállt diplomáciai kapcsolatokat rekonstruálni.

1598 és 1682 között 32 tatár követség járt Bécsben, illetve a császár tartózkodási helyét követve Prágában vagy a nyári rezidencián, Laxenburgban. Tekintettel arra, hogy minden követség legalább 6-7 személytől, leggyakrabban a kántól, a kalgától, a nureddintől, a kán anyjától, első feleségétől és a kán agájától hozott levelet a császárnak, illetve a császárnénak, azt várnánk, hogy nagyszámú tatár nyelvű irat maradt fenn. Ehhez képest eddig mintegy két tucatnak került elő az eredetije. Megvan viszont többségüknek a latin vagy olasz nyelvű fordítása, amelyre szemmel láthatólag jobban vigyáztak, mint az eredetiekre, hiszen azokat nem értették. A fordításokat és a rájuk adott latin nyelvű válaszokat – esetleg egyéb, szintén a követségre vonatkozó iratokkal együtt – külön egységként kezelték, és 1633-tól kezdve *Tatarische Legation* néven folyamatosan sorszámozták is.

A tatár diplomáciai iratok az ún. *muhabbet-nâme* „barátság-level” típusba tartoznak, melyek a két fél közti barátságot hivatottak kifejezni, s egyben a követek megbízóleveléül is szolgáltak. A kán üzenetét a követ az Udvari Haditanácsban folytatott tárgyalásokon többnyire szóban adta át, és így kapott rá választ is. A császári udvartól származó válaszlevelekben szintén a barátság fenntartásáról szóló ígéretek találunk. A követjárások valódi politikai hátteréről az Udvari Haditanácsban és a császári audienciák után készült feljegyzések, a követséggel kapcsolatos beszámolók és a követség elhelyezéséről és tartásáról fennmaradt gazdasági elszámolások árulkodnak.

A krími tatár kancellária

A krími tatár kancellária a 16. század közepéig megőrizte az Arany Horda oklevélszerkesztési gyakorlatát és tatár irodalmi nyelvét. A diplomáciai levelezésben a század végére két stílusirány alakult ki. Orosz- és Lengyelországgal szemben megtartotta a korábbi gyakorlatot, míg Svédországgal, Közép- és Nyugat-Európa országaival – figyelembe véve az itteni tolmácsok nyelvtudását – oszmán-törökül levelezett. Az iratok kiállításában is jelentős különbség figyelhető meg. Az orosz cárokhöz küldött tatár iratokon paszttelcsínű virágmintás díszítést alkalmaztak, mely egyáltalán nem hasonlít az oszmán iratok arab befolyást mutató, túlfűtött ornamentikájára. A Nyugatra küldött diplomáciai iratok nélkülöznek mindenfajta díszítést, eltekintve attól a szokástól, hogy a kész levelet aranyporzóval szórták be. Egy-két iraton a kán intitulációját tartalmazó sorokra körülbelül 5 mm-es átmérőjű arany pöttyöket is raktak díszítésül.

¹⁵ Hammer-Purgstal, J.: Geschichte des osmanischen Reiches. V. Pest, 1829. 670.

Az iratok kiállításáért és tartalmáért felelős személy kilétét forrásaink nem fedik fel. Matuz feltételezte, hogy a külügyek vezetése is a 16. század végétől ismert új tisztség, a kán agájának vagy főagának nevezett személy hatáskörébe került. Ezt látszik alátámasztani az, hogy a 17. század második felétől a tatár követségek által hozott iratok között gyakran található levél a kán agjától is.¹⁶

A 16. század közepéig az iratokat kiállító íródeákok, akiket az orosz forrásokban *bahš*nek vagy arab szóval *hāfiz*nek neveztek, nemcsak a kancellárián működtek, hanem ők vezették a követségeket is.¹⁷ A császári udvarral való érintkezésben a 16. század végén keresztény (ortodoxokat és katolikusokat egyaránt) közvetítőket használtak, a moldvai vajda és az erdélyi fejedelem embereit. A következő század első felében többnyire olyan tatár diplomátákat küldtek Bécsbe, akik már korábban megfordultak az erdélyi fejedelmi udvarban.¹⁸ A 17. század közepére alakult ki a nyugati országokkal kapcsolatos tartására alkalmas követségek viszonylag szűk köre. Valószínűleg gazdasági megfontolásból egy-egy követ diplomáciai küldetése több országra is szólt. Általában Svédország és Dánia, esetleg Brandenburg tartozott egy diplomáciai útvonal keretébe, melynek végállomása vagy kiindulópontja Bécs volt. A követek mind világiak voltak, s ha nevük mellett a *beg* vagy a *mirza* cím szerepelt, akkor a tatár nemzetségi arisztokrácia, ha az *ağa* cím állt, akkor a káni udvar tisztségviselői közül kerültek ki.

A tatár követségek útvonala

A tatár követek három úton keresztül juthattak el a császárvárosba. A 16-17. század fordulóján Erdély és Kassa érintésével a Felvidéken át vezető utat használták. A 17. század közepén Moldván, Lengyelországon és Morvaországon keresztül közelítették meg a fővárost. A dunai hajóutat csak akkor választották, ha a Krímből Konstantinápoly és Buda érintésével tartottak északra. Bécsbe a követek nemcsak a Krímből érkezhettek, hanem diplomáciai körutat téve Svédországból is Dánián keresztül. A dokumentumok keletzése és a követ érkezése között eltelt idő, mind a vízi út, mind a szárazföldi út esetében közel azonos, 4-5 hónap. A követséget járványok, de akár politikai okok miatt is feltartóztathatták. Érkezéséről külön levélben értesítették az adott terület uralkodóját, aki melléjük kíséretet adva az illető ország határáig gondoskodott a tatárok ellátásáról.¹⁹ Ha a követség Lengyelországon keresztül érkezett, a lengyel megbízott a diplomáciai küldetés teljes idejére szintén Bécsben maradt, s vissza is kalauzolta a tatárokat. A feladattal többnyire tatár nemzetiségű lengyel alattvalókat bíztak meg, olyan művelt embereket, akik nemcsak beszélni tudtak a követtel, de ismerték és használták az arab írást is.²⁰

A követség elszállásolása és ellátása

A tatár követeket az Udvari Haditanács egyik ellátási biztosa rendszerint Schwwechatnál fogadta, de néha elmentek eléjük egészen a magyar határig, Királyhidáig (Bruck), s innen kí-

¹⁶ Matuz 1988. 246. HHStA, Staatskanzlei Türcki, Kart. 130.Konv. D. Fo.94r, 1658.; Kart.134.Konvolut 3. Fo.80rv, 1662.; Kart. 144.Konv. 3. Fo.68r. 1673.; Kart. 150 Konv. 2. Fo.82rv 1680.

¹⁷ Listájukat lásd Vásáry I.: Az Arany Horda kancelláriája. Budapest, 1987. 36.

¹⁸ Mint például Karagöz Hacı, aki 1628-ban járt Bethlen Gábornál Gyulafehérvárott, mielőtt 1633-ban Bécsbe küldték volna. Két krími-tatár oklevél Bethlen Gáborhoz. Nyelvészeti dolgozatok, 145. Szeged, 1975-1976. 253-276.

¹⁹ Egy, az erdélyi fejedelemhez küldött ilyen tartalmú levélre lásd: Török-Magyarkori Történelmi Emlékek. Első Osztály: Okmánytár VIII. Török-Magyarkori Állam-Okmánytár. Szerkesztette: Szilády Áron és Szilágyi Sándor. Hatodik kötet, Pest, 1871. 35.

²⁰ HKA RA Fasc. 189/a Fo. 290rv. 1669 és HKA RA Fasc. 187, Fo. 557v. 558r. 1660.

sérték őket a szállásukra. A követséget a kor szokásának megfelelően a városfalakon kívüli vendégfogadóknak helyezték el azért, hogy ne tudják kifürkészni a város védelmi rendszerét. Forrásaink két fogadót említenek: az Arany Struce fogadót²¹ a hajóhíd (a mai Schwedenbrücke) mellett és a városhoz közelebb eső Fehér Bárány fogadót,²² a ma már a belvárosban lévő Hohe Brücke mellett. A követségek nem voltak népesek, számuk 7-23 fő között ingadozott, lovaik száma 14-30 között volt. Ennek ellenére a tatár követek tartása jelentős anyagi kiadásokkal járt. Egész „lakosztályt” béreltek a számukra. Mehmed Mirza 17 fős követségének például 1669-ben három szoba, három kamra, konyha, előszoba és őrszoba állt a rendelkezésére. A követek biztonsága ürügyén, valójában azonban szemmel tartásukra 16 muskétást tartottak, számukra szintén őrszobát béreltek. A szállásért az Udvari Kamara napi hat forintot fizetett, ehhez járult még a tűzifa és az őrszobában egész éjjel égő gyertyák költsége. A tatárok Bécsben meghatározott napidíjat kaptak. A főkövet napi 6 aranyforintot, a tolmács ennek felét, a többiek egységesen másfél aranyat. Ebből a pénzből kellett fedezniük a teljes ellátásukat és állataik takarmányát is.²³ A tatár követségek bécsi tartózkodása általában egy-két hétig tartott, és csak ritkán haladta meg az egy hónapot. Mehmed Mirza már említett követsége 26 napot töltött a császárvárosban, tartásuk 1658 aranyforintba került.

A vendéglátóknak nemcsak a követek ellátására volt gondjuk, hanem szórakoztatásukkal is törődtek. A Haditanács elnöke, Gonzaga herceg például kétszer is elvitette az 1667-ben Bécsben tartózkodó tatár követet, Ahmed Agát a Jezsuita Kollégium színházi előadásaira.²⁴

A diplomáciai protokoll

A költségek kímélése végett az udvarnál arra törekedtek, hogy a tatár követek mielőbb audienciára járulhassanak a császárhoz. A protokoll szerint fedetlen fővel jelentek meg a császár előtt, háromszor mélyen meghajoltak, majd török szokás szerint megcsókolták a kabátja szegélyét (Mantel geküßt), átadták a kán leveleit, majd ismét háromszor meghajolva visszatértek a helyükre, és a tolmács segítségével rövid beszélgetést folytattak a császárral.²⁵ Ezalatt a követség lovászmestere bekötötte a császári istállóba a kán ajándékát, egy felszerszámozott nemes vértű lovat, s átvette az állat gondozásáért járó szokásos jutalmát, a 36 aranyforintnyi zablapénzt (Zaumgeld).²⁶

1657-ben különös óhajjal állt elő a tatár követ: szeretett volna audienciát kapni a császárnél is. A császári udvarban, ahol az uralkodócsalád nőtagjai a Krímmel ellentétben nem tarthattak fenn diplomáciai kapcsolatot külföldi uralkodókkal, értetlenül álltak a kérés előtt, de nem zárkóztak el azonnal előle. Utasították a Hadikancelláriát, nézzenek utána az iratok között, volt-e már erre korábban precedens, s csak az innen kapott negatív válasz után tagadták meg a követ kérését.²⁷

Az érdemi tárgyalások a követséggel az Udvari Haditanácsnál folytak. Ezalatt az udvari tolmács a tatár leveleket lefordította, s a kancellárián elkészültek a rájuk adott válaszok is. A császári leveleknek csak a fogalmazványait ismerjük, ezek latin nyelven készültek. Nagy a valószínűsége azonban annak, hogy a 17. század második felében már az udvari tolmács ál-

²¹ HKA RA Fasc. 189/a Fo. 272v. und 397r. 1669.

²² HKA RA Fasc. 189/b fo. 1040rv. 1673. A fogadó alaprajza 1758-ból ismert. HKA Kartensammlung Rb.221. Ungarische Hoffinanz 2. Jänner 1758. Fo.64r-65r.

²³ HKA RA Fasc. 189/a Fo. 269r-312v.

²⁴ HKA RA Fasc. 188. Fo. 247rv. 4 September 1667.

²⁵ HHStA Staatskanzlei Türkei, Kart. 139, Konv. Fo. 163r-164v. 1667.

²⁶ HKA RA Fasc. 189/a Fo. 308v 1669, Fasc.189/b Fo. 1072v. 1673.

²⁷ HHStA Ungarische Akten, Allgemeine Akten, Fasc. 176 Fo. 109r. August 1657.

tal oszmán-törökre fordítva küldték be a Krímbe.²⁸ Erre utal az a feljegyzés, mely a Hofkammerarchivtól a tatár válaszlevelek számára arany porzót, arany tintafestéket, az irat védelmét szolgáló díszes borító készítésére pedig tafotát, sclymet, zsinórt és aranygombocskákat kért vásároltatni.²⁹ Az iratoknak ezüst vagy arany szállal átszőtt brokátselyembe való csomagolása a török és a tatár kancellária reprezentációjának elengedhetetlen kelléke volt, melyhez a császári udvar is alkalmazkodni kényszerült.

A válaszleveleket a búcsúaudiencián vehették kézhez, a Krímbe küldött ajándékokkal együtt. A 17. század közepéig a császár ajándékai között még találni szép mívű órákat, de a század második felére eltűnnek a listákról azok, s helyüket finom holland szövetek, aranyozott ezüstkupák veszik át.³⁰ Az ajándékok értéke a 17. század közepéig nem érte el a 2000 aranyat, utána viszont valamivel fölötte volt. Az ajándékok átvétele után, de különösen akkor, ha az áruk kiviteléhez megvolt az Udvari Kamara engedélye is, a követség útra készen állt. A visszaút költségeire a követek 300 aranyat kaptak, amelyről török nyelvű nyugtát adtak.³¹ Ha szárazföldön utaztak, a tatár követeket Győrírig kellett kísérni, ha vízi úton, Komáromnál adták át őket a budai pasa megbízottainak.

Mindent összevetve egy-egy tatár követség 2000-5000 arany kiadást jelentett a bécsi udvarnak.³² Bár a Habsburg-diplomácia nem tartotta egyenrangú partnernek a korlátozott szuverenitással rendelkező krími kánt, s ezért a kezdeti időszakot kivéve válaszkövetségeket sem küldött, a tetemes kiadások ellenére mégis ápolta a diplomáciai kapcsolatokat. A krími kánok viszont a kezdeti anyagi támogatás megszűnésével sem mondtak le azokról az előnyökről, amelyhez a császárvárossal való állandó kapcsolattartás révén jutottak, hisz ezáltal kerültek be az európai diplomácia véráramába. Noha még csak a kutatás kezdetén tartunk, nyilvánvaló az a hasonlóság és időbeli egybeesés, amely a Krími Kánságnak mint a Porta vazallusának és a szintén oszmán függőségben lévő Erdélyi Fejedelemségnek a 17. századi európai diplomáciában betöltött megnövekedett szerepét és mozgásterének bővülését jellemzi. Mindez kétségtelen jele az Oszmán Birodalom meggyengülésének, de a teljes értékű diplomáciai elismerés hiánya egyben mutatja a vazallus államok lehetőségeinek határait is.

²⁸ Montecuccolinak a budai pasához írt levele is így készült. Előbb megfogalmazták olaszul, majd alá írták a török fordítást, melyet letisztáztak, s úgy küldték el. HHStA Staatskanzlei Türcki, Kart. 150, Konv. 1. Fo. 30r.

²⁹ HHStA Staatskanzlei Türcki, Kart. 149, Konv. 1. Fo. 22r. 12 April 1679.; HHStA Staatskanzlei Türcki, Kart. 128, Konv. 2. Fo. 2r. 17 Juli 1656 (ármegjelöléssel).

³⁰ HKA RA Fasc. 194 Fo. 15r 1658/59, Fasc. 189/a Fo. 308v. 1669, Fasc. 189/b Fo. 1072v 1673, Fasc. 169 Fo. 668rv és 673rv. 1682

³¹ HKA RA Fasc. 189/a, Fo. 280r. 1669.

³² 1679-82 közötti négy évben csak a követség ellátására a következő összegeket számolták el: 1679: 1936Rtl, 1680: 1644Rtl, 1681: 2519Rtl, 1682: 1612Rtl., HKA RA Fasc. 169. Fo. 671r.

A krími tatár követségek ideiglenes listája

1598. X. 2. – XI. 20.	Alexander Paleologus, Rácz György	30 fő
1599. II. 1. – 21.	Balcı Mehmed Ağa, Antho Ağa, Alogazi (?)	9 fő
1599. V. 10. – VI. 11.	Alexander Paleologus	?
1599. VII. 22. – 29.	[Alexander Paleologus]	?
1599. VIII. 15. – 19.	[Alexander Paleologus]	?
1610	?	?
1628	?	?
1633. VII. 29.	Ahmed Ağa, Bayram Gazi, Karagöz Hacı Ağa, Murteza	?
1636 vor I. 2.	Ali Ağa	?
1640. V. 6 – ?	?	?
1643 IV. 28 – V. 14.	Bayram Gazi	23 fő 30 lóval
1646. VII. 18 – VIII. 4.	?	20 fő 29 lóval
1655. II. 23 – III. 2.	Meydan Gazi	25 fő
1656. VII. 2 – 19.	Meydan Gazi „Hasnadar Ağa”, Mustafa Ağa	10 fő 15 lóval
1658. XI. 13 – XII. ?	Devlet (?) Ali Ağa	9 fő
1660. IV. 30 – V. 28.	Meydan Gazi Beg, Alristan (?) Beg	20 fő 22 lóval
1661. IV. 28 – V. 1.	Kantemir Mirza, Bahadur Şah Ağa, Taymas, Gazi Beg	20 fő 27 lóval
1662. VI. 26 – VII. 11.	Gazi Arslan Mirza	18 fő 26 lóval
1666	Kantemir mirza	?
1667. VII. 6 – VIII. 31.	Ahmed Ağa (Dániából)	12 fő 16 lóval
1668. XI. 5 – 18.	Şah Gazi Ağa	15 fő 22 lóval
1669. VIII. 23 – 25.	Arslan Ağa (Svédországból)	7 fő, 8 lóval
1669. XI. 20. – XII. 16.	Mehmed Mirza	17 fő 25 lóval
1673. I. 2 – II. 5.	Ahmed Ağa	9 fő 14 lóval
1674. I. 16 – II. 21.(?)	Canus Imbrisse (?) Ağa	11 fő 19 lóval
1675. IV. 22 – V. 4.	Hasan Ağa	14 fő 25 lóval
1676. V. 3 – VI. 15.	Abdul Gani Ağa (?)	15 fő 22 lóval
1677. IV. ? – V. 15.	Tamas (Taymas?) Ağa	?
1679. III. 19 – IV. 12.	Abulhayr Ağa	20 fő 28 lóval
1680. IV. 1 – ?	Kültazc Ağa	21 fő
1681. IV. 26 – V. 6.	Ahmed Ağa, Mustafa Ağa	?
1682. IV. 22 – V. 12.	?	19 fő 26 lóval

IVANICS, MÁRIA

Crimean Tartar envoys to the Court in Vienna, 1598-1682

Crimean Tartar diplomacy maintained connections with a number of European and Asian powers during the fifteenth to seventeenth centuries. The main destinations of Tartar diplomatic missions as documented by archival sources included Russia, Poland, the Cossacks in the Ukraine, Sweden, Denmark, Brandenburg, the Holy Roman Empire, Transylvania, Georgia, and Persia. The motives of the diplomatic opening by the Crimean Tartars towards Central and Western Europe were completely different from those that underlay their activities in Eastern Europe. While the connections with Russia, Poland, Sweden were determined by the common interests of the Crimean Khanate and the Ottoman Empire, the diplomatic contacts maintained between the Giray dynasty and the Hapsburgs for nearly a century sometimes had covert anti-Ottoman features as well. The years between 1598 and 1682 saw more than thirty Tartar diplomatic missions in Vienna and/or Prague. Within this period, the diplomatic connections between the Crimean Tartars and the Hapsburgs can be divided in three phases.

The initial phases is closely connected with the events of the Fifteen Years' War. The first contact was made through the mediation of the ruling Prince of Transylvania and the Voivode of Wallachia, allies of Emperor Rudolph II, in order to negotiate a peace between the Sultan and the Emperor as well as to initiate joint action against the transgressions of the Ottoman Souzerain.

In the middle of the seventeenth century relations between the courts of Vienna and Bakhciseray were revitalized during the reign of Mehmed Giray IV. This can be explained by the Northern war, in which imperial diplomacy and the Tartar Khan jointly supported Poland against the alliance of Sweden and Transylvania.

In the last phase Tartar envoys were annually sent to Vienna. Various economic records as well as export licences (*Passbrief*) suggest that these missions had economic rather than political motives. It is possible to reconstruct, with the help of archival sources, the route of the envoys, their accommodations in Vienna, the imperial audiences as well as the value of the gifts brought and received by them. The paper is concluded by a provisional list of envoys.